

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ПРОСОДИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ

На сучасному етапі становлення когнітивної парадигми в лінгвістиці однією з найважливіших проблем, яка привертає увагу багатьох зарубіжних і вітчизняних мовознавців [Cook, 2002: 138-150; Gandour, 2000: 75-77; Калита, 2003: 26], є взаємодія одиниць сегментного і надсегментного рівнів мови з когнітивними процесами, що забезпечують отримання, опрацювання, зберігання й використання звукової інформації людини.

Однією з аксіом когнітивної науки постає вивчення не предметів, явищ і процесів, які можна безпосередньо спостерігати, а прихованих ментальних утворень, що складають категоріальну основу мовної діяльності. Когніція як центральне поняття когнітивної науки включає в набір своїх значень і пізнання, і роздум, а також мислення й сукупність психічних (ментальних, мисленнєвих) процесів, що забезпечують отримання, обробку, зберігання, вилучення й використання знань, які людина дістає внаслідок фізичного, інтелектуального й соціально-культурного досвіду [Краткий словарь когнитивных терминов, 1996: 81].

У когнітивній лінгвістиці розглядаються когнітивні структури й процеси, притаманні людині, опис і пояснення механізмів людського засвоєння мови, принципи структурування цих механізмів.

Когнітивна фонетика, формуючись як нова галузь теоретичного та прикладного мовознавства, пов'язана з вивченням когніції в її лінгвістичних аспектах та проявах, а також з дослідженням когнітивних аспектів лінгвістичних явищ, зокрема фонетичних. У цьому розумінні вона займається репрезентацією власних мовних знань у голові людини і дотична до когнітивної психології в процесі породження, сприйняття й розуміння мовлення.

Оскільки в когнітивній лінгвістиці на явища мови дивляться крізь призму когніції людини, то просодична структура вважається результатом взаємодії когніції мовця з фонетичними параметрами, властивими тій чи іншій мові. Когнітивний підхід до фонетичних та фонологічних досліджень дає можливість виявити когнітивні основи мовлення [Durand, Laks, 2001: 10-15], пояснити феномени мовленнєвої комунікації під кутом зору їхніх зв'язків з ментальними процесами [Goldsmith, 2001: 85-90], побудувати ієрархію "глибинних структур" як інтеріоризовану систему знань [Coleman, 2001: 98-130]. Когнітивна фонетика дозволяє по-новому подивитися на здавалось би вже досліджені явища мови, зокрема на її просодичну систему в мовленні білінгвів. Сприйняття та продукування мовлення, а також розуміння того, як ментальні структури мовного знання беруть участь в отриманні, трансформації та збереженні інформації найтіснішим чином пов'язані з проблемами та завданнями такого мовознавчого напрямку як теорія мовних контактів. Не викликає сумніву той факт, що когнітивні процеси визначають багато, в тому числі й просодичну організацію мовлення білінгвів.

Цілком очевидно, що між когнітивними структурами та мовними структурами, які репрезентують в пам'яті людини реальну дійсність і є її ментальними структурами, існують цілком відповідні кореляції. Відбувається процес взаємної обумовленості, оскільки когніції є по суті основою породження мови. З іншого боку, як зауважує Б. Уорф, мова формує картину світу, формує наші ідеї, а не просто виражає їх [Уорф, 1960: 138]. За влучним висловлюванням О.О. Потебні, “мова – це засіб не стільки виражати готову істину, скільки відкривати раніше невідому – стосовно того, хто пізнає, вона є щось об'єктивне, а стосовно світу, що пізнається, – суб'єктивне” [Потебня, 1989: 42]. Природа мовних явищ в мовленні білінгва знаходить своє відображення в загальній постановці проблем та їх вирішення з когнітивної точки зору. Вихідним для нашого дослідження вбачається положення про те, що звукові репрезентації як складова мисленнєвої діяльності людини виникають унаслідок взаємодії з когнітивними процесами. Мовленнєва поведінка білінгва репрезентує тандем двох субстанцій: інтерферуючих та інтерферованих елементів, які виступають як модус прояву інтерференції в мові та мовленні.

Аналізуючи явище просодичної інтерференції в умовах штучного українсько-англійського білінгвізму, ми прийшли до висновку, що до інтерферуючих елементів, які є причиною цього складного мовного явища, належать когніції. Щодо інтерферованих елементів, що набувають форму просодичного акценту, то до них варто віднести не тільки помилки на рівні просодії, але й ті викривлення та порушення системи й норми англійської мови, які екстеріоризують просодичне оформлення ментальних репрезентацій в нейродинамічних структурах головного мозку.

Кожна з когніцій екстраполює окремих модуль, який формується в процесі розвитку онтогенезу та філогенезу. Когнітивні структури орієнтовані на відображення організації зовнішнього світу в зв'язку з потребами соціальної діяльності людини. Основні механізми когніцій універсальні, хоча когнітивні структури з'єднані з символічними структурами і, відповідно, відрізняються в мовах. Когніції важко ієрархічно структурувати за ступенем значущості, проте, на наш погляд, до інтерферуючих когніцій, що є першоджерелом і результатом основних видів своєрідного помилкового способу переробки інформації з наступним спотворенням при продукуванні мовленнєвих повідомлень, належать менталітет, енциклопедичні й лінгвістичні знання та мовна спроможність людини.

Проблема менталітету і його вплив на виникнення просодичної інтерференції при контактуванні мов, зокрема англійської та української, є недостатньо дослідженою з позицій когнітивної лінгвістики. Відразу ж варто зауважити, що поняття “менталітет” та “ментальність” багато вчених трактують синонімічно [Мельникова, 2003: 16; Хроленко, 2005: 42], проте сучасні словники іноземних мов намагаються розділити поняття (і терміни) “менталітет” і “ментальність”. У сучасній лінгвістичній літературі поняття “менталітет” визначається як своєрідний спосіб сприйняття і розуміння світу, який обумовлюється сукупністю когнітивних стереотипів свідомості (загальнонаціональної, групової, етнічної тощо) [Алефиренко, 2005: 197], а поняття “ментальність” трактується як відображений у мові своєрідний спосіб мислення і світовідчужання, характерний для індивіда як представника мовної спільноти і для всієї мовної спільноти [Срмоленко, Бибик, Тодор, 2001: 87]. Менталітет народу знаходить своє відображення в мовній картині світу. Український мовознавець І.О. Голубовська, досліджуючи етноспецифічні константи мовної свідомості, підкреслює, що мова в багатстві своїх форм і значень містить ключі до таємниць розумового універсуму певної культури, до пізнання способу мислення народу, особливостей менталітету її носіїв [Голубовська, 2004: 13]. Самореалізуючись у численних актах мовної словотворчості, етнічна людина задає певні параметри квантування ментально-культурного простору мови, характер яких визначається особливостями її сприйняття та оцінки світу. На наш погляд, цілком релевантно та коректно проводити системно-мовні кореляції з національним світобаченням, світовідчуттям та світоосмисленням як складовими феномена національної ментальності, що може

дати ключ до розуміння складної взаємодії здавалось би далеких один від одного понять – менталітету та просодичного рівня мовної системи.

Розглядаючи ментальні характеристики представників англо-американської та слов'янської культур, А. Вежбицька [Wierzbicka, 1997: 396] постулює тезу про те, що для англо-американського способу мислення характерною є домінанта позитивного мислення та впевненості в собі. Англо-американська культура заохочує своїх носіїв висловлювати свої власні судження і давати іншим людям право вибору. Англо-американська модель менталітету заснована на поєднанні рис індивідуалізму, автономності особистості, раціональності, самоствердження та поваги до прав інших.

Основу слов'янського менталітету, на думку А. Вежбицької, складають емоційність, ірраціональність, неагентивність (схильність до фаталізму та покірності), категоричність моральних суджень. Разом з тим підкреслюється такі домінуючі якості в стосунках між людьми, як відкритість, щирість. Ментальність українського народу формувалася під впливом складних історичних обставин. Основну роль відіграло геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина обумовила химерне поєднання у світогляді українця західної (активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності. Українець, не відмовляючись від раціоналістичної думки, великої ваги надає виявам почуттів та емоцій. Інколи він може видаватися навіть сентиментальним і надто ліричним. Досить відомим є той факт, що українці сприймають світ більше серцем, ніж розумом [Храмова, 1992: 4-6].

Якщо провести кореляцію між менталітетом і просодичною організацією мовленнєвих повідомлень білінгвів, то очевидними стають не тільки причини неправильної інтерпретації просодичних засобів, які використовуються в вербальній комунікації, але й причини нездатності передачі просодичними засобами конотативних значень висловлювань. Нетипові для англійської мови тональні характеристики висловлювання, а саме надмірну кількість висхідних тонів в англійському мовленні українців, можна пояснити відсутністю в ментальних характеристиках українців автономності особистості, самоствердження, індивідуалізму, тобто того, що властиве ментальності англійців та реалізується за допомогою низького спадного тону. Варто зауважити, що закономірність вживання високого підвищення тону в фінальній позиції замість спадного тону в таких англійських країнах, як Нова Зеландія та Австралія, лінгвісти пояснюють підсвідомим вираженням невизначеності та невпевненості жителів зазначених регіонів в мовленні, вчинках, справах тощо. При цьому підкреслюється взаємозв'язок проблеми національної ідентичності та інтонації: як тільки представники нації відчують, що їх країна повністю набула статус незалежної держави, висхідний ядерний тон буде замінений аналогом британського варіанту англійської мови, а саме спадним ядерним тоном в фінальній позиції фраз [Crystal, 1999: 249].

Розглядаючи появу інтерферуючих елементів у мовленні білінгва, варто розглянути таку когніцію як знання, яка визначається як семантичний зміст ментальних репрезентацій або даних на рівні цих репрезентацій [Polyshyn, 1984: 24, 210-211], тобто те, що вже відклалося у свідомості людини у вигляді частини пам'яті та становить набір відомостей відкладених у певну впорядковану систему [Полюжин, 1999: 112]. З позицій сучасного мовознавства, загальна база знань носія мови не є статичним сховищем інформації. На думку О.М. Шахнаровича, це самоорганізуюча й саморегулююча система, що рухається й змінюється відповідно до нових даних, куди входять такі компоненти як мовні знання, позамовні знання та загальнофонові знання про світ, події в ньому, дії та процеси [Шахнарович, 1997: 86]. Як відомо, знання, щоб бути переданим іншому, повинно репрезентуватись мовою, а отже воно обслуговується певним мнемонічним мовним блоком, який зберігається у нашій пам'яті. Єдиною теорією психологічної пам'яті людини та її свідомості виступає фреймова модель, яка набула широкого поширення у

когнітивній лінгвістиці. Фрейми розглядаються як одиниці знань, які зберігаються у пам'яті й формують певну понятійну структуру мовного та позамовного досвіду.

Фрейм як лінгвокогнітивне явище бере безпосередню участь у породженні та розумінні тексту. На думку Е. Лассан, фрейм включає: 1) прототип як основу активізації фрейма в свідомості (слот певної форми вираження); 2) стереотипні знання, спільні для носіїв однієї культури; 3) індивідуальні знання, які розрізняють фрейми одного явища з свідомості різних особливостей; 4) сценарії як модальне ставлення до світу, керівництво до дії [Лассан, 1997: 56]. Гіпотетично можна передбачити наявність в системі способів породження мовлення окремого механізму його просодичного оформлення.

Отже, існують певні просодичні фрейми мовленнєвих висловлювань, які поділяються на базові елементи: просодичні інваріанти, властиві просодичній системі мови в цілому та їх варіативну різноманітність (слоти).

Просодичний фрейм – це структура, компонентами якої можна вважати тон, гучність, темп. Просодичний фрейм як одиниця знання включає пакет інформації про просодичне оформлення таких мовленнєвих сегментів, як інтонаційна група чи фраза. Проте вважаємо, що існують паралельно окремі фрейми ядерних тонів, а також фрейми, що містять тональні, динамічні та темпоральні модифікації переядерних компонентів. Кожному висловлюванню властивий певний набір просодичних фреймів, що створює неповторну своєрідність національної мови.

Серед когнітивних структур, що відносяться до основних інтерферуючих елементів в мовленні білінгва, важливе місце займає мовна спроможність (здатність). Мовна спроможність людини – специфічна частина когніції; ця ментальна спроможність, характерна виключно для людини, є конститутивною по відношенню до загальних когнітивних спроможностей. Це багаторівнева, ієрархічно організована функціональна система, яка формується в психіці людини в процесі розвитку онтогенезу. Мовна спроможність суттєво відрізняється від інших когніцій, оскільки на її фоні формуються інші когнітивні процеси: сприйняття, пам'ять, ментальність, продукування мовлення тощо. Вищезгадані когніції, на наш погляд, є вихідним пунктом, який є причиною в порушенні адекватності сприйняття і породження іншомовного мовлення.

Наведені міркування дозволяють сформулювати наступні висновки: когніції беруть участь в реалізації мовних універсалій загальнолюдської властивості, проте мовні та етносоціокультурологічні системи значно відрізняються одна від одної, що спричинює появу інтерференції при контактуванні мов. До того ж, когніції як інтерферуючі елементи є причиною виникнення інтерферованих елементів на просодичному рівні. Дослідження когніцій як однієї з ланок процесу сприйняття та породження мовлення призводить до розуміння і створення когнітивної моделі інтерферованої просодичної системи, що відобразиться на вирішенні фундаментальних питань теорії мовних контактів.

Перспективність подальших розвідок у даному напрямку полягає у розробці динамічної когнітивної моделі просодичної інтерферованої системи з врахуванням нейролінгвістичної та психолінгвістичної специфіки дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 416 с.
2. Голубовська І.О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.15 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2004. – 38 с.
3. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
4. Калита А.А. Система фонетичних засобів актуалізації смислу висловлювання (експериментально-фонетичне дослідження англійського емоційного мовлення): Автореф. дис. ... докт. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2003. – 32 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина / Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Московский государственный университет, 1996. – 245 с.

6. Лассан Э. О соотношении основных единиц когнитивной лингвистики // Когнитивная лингвистика конца XX века: Материалы научной конференции. – Минск, 1997. – Ч. I. – С. 55-56.
7. Мельникова А.А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности. – СПб: Речь, 2003. – 320 с.
8. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
9. Потехина А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Искусство, 1989. – 344 с.
10. Уорф Б.-Л. Отношение норм поведения и мышления к языку // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1960. – Вып. 1. – С. 135-168.
11. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К., 1992. – С. 4-11.
12. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 184 с.
13. Шахнарович А.М., Арама Б.Е. Когнитивный аспект категории модальности // Когнитивная лингвистика конца XX века: Материалы международной научной конференции. – Минск, 1997. – Ч. 1. – С. С. 85-89.
14. Coleman J. Phonetic Representations in the Mental Lexicon // Oxford Studies in Theoretical Linguistics. – New York: Oxford University Press. – 2001. – P. 96-131.
15. Cook N. Tone of Voice and Mind. The Connections between Intonation, Emotion, Cognition and Consciousness. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Company, 2002. – 294 p.
16. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – New York: Cambridge University Press, 1999. – 490 p.
17. Durand J., Laks B. Phonology, Phonetics and Cognition // Oxford Studies in Theoretical Linguistics. – New York: Oxford University Press. – 2001. – P. 10-51.
18. Gandour J. Frontiers of Brain Mapping of Speech Prosody // Brain and Language. – N. 71. – 2000. – P. 75-77.
19. Goldsmith J. Tone in Mituku: How a Floating Tone Nailed Down an Intermediate Level // Oxford Studies in Theoretical Linguistics. – New York: Oxford University Press. – 2001. – P. 80-96.
20. Polyshyn Z. Computation and Cognition: Toward a Foundation for Cognitive Science. – Cambridge, 1984. – 212 p.
21. Wierzbicka A. Language. Culture. Cognition. – New York: Oxford University Press, 1997. – 480 p.

Светлана ЛЕЩАК

□ 2006

СЕМАНТИКА ЯЗЫКОВЫХ КЛИШЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА)

Теоретическая проблема, которая будет затронута в данной статье, это проблема семантической структуры аналитических языковых лексических знаков неидиоматического характера, которые мы называем общим термином языковые клише (ЯК)¹. Проблема состоит в установлении:

¹ Установлению лингвистического статуса и типологических черт клише были посвящены наши отдельные статьи, см. К проблеме структурно-генетической типологии языковых клише в современном русском языке: опыт типологизации, „Studia Methodologica”, 2001, вып.10, с.37-44, Между словом и фразеологизмом: к проблеме квалификации аналитических языковых знаков в описательном и функционально-прагматическом языкознании, [в:] Studia Ruscystyczne Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2002, tom 11, s.135-150, Лексические модели и языковые кли-